

Ірина Гнатишена
(Чернівці)

ВМОТИВОВАНІСТЬ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ТА ЇЇ ВИДИ

Зв'язок внутрішньої форми з лексичним значенням характеризується такою важливою лінгвістичною категорією, як вмотивованість. Про те, наскільки складним є дане питання, свідчить той факт, що “в літературі, присвяченій вмотивованості термінів, існує велика кількість різних, іноді суперечливих точок зору” [2, с.126]. Саме вмотивованість є тією ланкою, що пов'язує форму і зміст знака. Для аналізу терміна “актуальна перш за все семантична вмотивованість, яка означає “пояснюваність” семантики внутрішньою формою слів або словосполучень, що входять до плану висловлення цього терміна” [2, с.126].

Проте зрозумілість, “прозорість” семантичної структури терміна, як це зазначає Л.П. Лобанова, визначається не у зіставленні з одиницями даної природної мови взагалі [3, с.52]. Термінологічна система – це вторинна стосовно мови система, “тому слово невмотивоване в мові, ставши терміном, набуває вмотивованості” [2, с.119].

Вмотивованість може мати різний характер. Проводячи дослідження, ми спиралися на змістову вмотивованість як найбільш важливий вид вмотивованості. Змістова вмотивованість характеризує здатність внутрішньої форми відображати найбільш релевантні ознаки лексичного значення слова. Тобто змістова вмотивованість “визначає ступінь відповідності внутрішньої форми лексичному значенню, або, висловлюючись термінами теорії управління, ефективність і надійність побудови внутрішньої форми” [2, с.120]. Цей тип вмотивованості відповідає вимозі, яка полягає в тому, щоб вмотивованість “була по можливості не зовнішньою й умовною, а внутрішньою й логічною, щоб вона розкривала сутність самого поняття” [4, с.76].

У своїй роботі ми користувалася наступним визначенням змістової вмотивованості: “Змістова вмотивованість – це структурно-семантична характеристика лексичної одиниці, яка експлікує за допомогою мовних засобів раціональний лексико-семантичний зв’язок між значенням та внутрішньою формою даної одиниці” [1, с.38].

Зважаючи на обсяг інформації, розрізняють такі види змістової вмотивованості:

- повна вмотивованість внутрішньої форми, коли форма виражає ознаку, яка повністю належить до значення;
- часткова вмотивованість, коли лише частина ознак, виражених у внутрішній формі, знаходить своє відображення у значенні;
- відсутність вмотивованості, коли жодна морфема із внутрішньої форми не знаходить відповідника у значенні;
- абсолютна вмотивованість: повний збіг ознак внутрішньої форми та лексичного значення.

Найбільш доцільною із всіх перерахованих типів змістової вмотивованості вважається саме повна вмотивованість внутрішньої форми, тому що “форма, повністю узгоджена зі значенням, більше сприяє взаєморозумінню, ніж форма, до якої належать зайві або нерелевантні для значення характеристики” [1, с.40].

Досить рідко зустрічається в мові абсолютна вмотивованість внутрішньої форми, що свідчить про здатність мови до саморегулювання. Адже таке спілкування, коли внутрішня форма слова завжди збігається з його лексичним значенням, було б просто неможливе.

Варто сказати кілька слів про відсутність вмотивованості внутрішньої форми. Для медичної термінології, наприклад, характерною є велика кількість термінів-епонімів, в котрих відсутня будь-яка вмотивованість. Вони не несуть жодного смислового навантаження і є, як правило, вшануванням пам’яті лікаря чи дослідника. Таким чином, вони мають функцію підтримання науково-історичної традиції. З іншого боку, існує ціла низка термінів-епонімів, котрі стали відомі широкому загалу користувачів, наприклад “хвороба Боткіна”. Але в міжнародній класифікації такі терміни не використовуються,

вони невідомі, наприклад, німцям. Німецький відповідник до даного епоніма – “*Virushepatitis*”. Тому епоніми ускладнюють сприймання об’єкта називання.

Далі розглянемо кількісні параметри вмотивованості німецьких медичних термінів. Кількісні оцінки вмотивованості можна отримати, побудувавши дерева значення та внутрішньої форми терміна. При побудові семантичних дерев внутрішньої форми слід брати до уваги той факт, що розрізняють чотири види сполучень із різною родо-видовою залежністю компонентів:

- із послідовною родо-видовою залежністю;
- зі скоординованих однотипних складових компонентів;
- із паралельними різнотипними компонентами частини, що визначає;
- зі скоординованих однотипних компонентів, де між ними існує сурядний зв’язок.

Важливим при побудові семантичного дерева внутрішньої форми терміна є виділення визначального компонента даного терміна.

На основі зіставлення дерев внутрішньої форми та значення виводяться дві функції, котрі умовно названі точністю та повнотою мотивації. Точність мотивації (t) визначається числом та загальною функціональною вагою вершин дерева внутрішньої форми, що збіглися з вершинами дерева значення. Вона залежить від того, наскільки внутрішня форма вкладається у значення. Повнота мотивації (p) визначається числом та загальною функціональною вагою вершин дерева значення, котрі збіглися з вершинами дерева внутрішньої форми терміна. Для загальної оцінки вмотивованості лексичної одиниці використовується величина середнього арифметичного точності та повноти, що визначається ступенем вмотивованості (m) за формулою: $m = p + t / 2$, де m – вмотивованість лексичної одиниці, t – повнота мотивації, що характеризує сумарне функціональне навантаження вершин дерева значення, що збіглися з вершинами дерева внутрішньої форми, p – точність мотивації, що характеризує функціональне навантаження вершин дерева внутрішньої форми, що співпали з деревом

значення.

Для наведеного вище прикладу обчислення виглядають таким чином: $p = 0,68$, $r = 0,34$, $m = 0,51$.

Звичайно, ця формула не претендує на всебічне відображення явища вмотивованості, але для даного дослідження вона виявилась цілком достатньою, щоб виявити деякі фактори залежності вмотивованості від різних мовних явищ, насамперед впливу семантики та структури термінів на їх вмотивованість.

Таблиця 1
Семантичні моделі німецьких термінів та відповідних кількісних оцінок їх змістової вмотивованості

Семантичні моделі	P	R	m	Заг. кіль-ть
R001 X040 R'061 X060	0,71	0,39	0,56	86
R001 X020 R'061 X060	0,58	0,35	0,47	60
R001 X060 R'061 X060	0,66	0,29	0,43	44
R001 X040 R052 X020	0,68	0,28	0,48	82

У першу чергу можна відзначити, що семантичні моделі термінів німецької мови, головний компонент котрих означає категорію "тіла", є найкраще вмотивованими і найбільш часто вживаними. Ця якість семантичних моделей є спільною і для термінів української мови. Це свідчить про предметність таких термінів, підкреслює номінативний характер термінології. В німецькій мові найвищі показники вмотивованості мають терміни з моделлю R001 X040 R052 X020. Це підтверджує той факт, що найбільш представницькі семантичні моделі мають найвищі параметри вмотивованості.

Таблиця 2
Кількісні оцінки українських медичних термінів

Семантичні моделі	p	R	m	Заг. кіль-ть
R001 X040 R'061 X060	0,67	0,42	0,52	94
R001 X040 R052 X020	0,62	0,33	0,43	52
R001 X020 R'061 X060	0,59	0,30	0,44	67
R001 X060 R'061 X060	0,61	0,26	0,44	48

Як бачимо, найкраще вмотивованими є моделі, які означають категорію "тіла". Моделі, які означають категорію "руху" та "властивості", мають нижчі параметри вмотивованості. Проте і тут можна відзначити, що моделі "руху" мають у деяких випадках вищі параметри вмотивованості, ніж моделі "властивості". Це підтверджує той факт, що термінологія, тобто мова науки й техніки, є номінативною за своїм характером. Також це свідчить про предметність термінів: термін повинен співставлятися з чітким визначенням, яке орієнтує на відповідне поняття. Тобто для терміна характерною є властивість дефінітивності. Якщо проаналізувати частоту вживання моделі кожної з трьох груп, розбитих згідно з лексично-семантичною категорією – "тіло", "рух", "властивості", - то можна побачити, що термінів, які означають категорію "тіла", найбільше. Це, у свою чергу, підтверджує той факт, що найбільш широко представлені семантичні моделі, які означають категорію "тіла", мають найвищі параметри вмотивованості.

Варто відзначити, що термінологічні одиниці, до складу семантичної моделі котрих входить релатема R'061 ("мати атрибутом"), є найбільш часто вживаним, що викликано, як ми вважаємо, досить-таки високими кількісними оцінками їх вмотивованості. Семантичні моделі з такою релатемою вказують на ознаку, яка властива головному компоненту семантичної моделі. В більшості випадків ця ознака

співвідноситься з відповідною вершиною в дереві значення. Це і зумовлює високі параметри вмотивованості.

У мотивації назв хвороб знайшли своє відображення особливості розвитку медичної науки від “медицини спостереження до функціонально орієнтованої медицини” [4, с.49]. Традиційні медичні терміни в більшості своїй несуть в собі мотивацію, що пов'язана зі спостереженням та описами клінічних проявів захворювань. Мотивацією тут служать безпосередньо клінічні картини, симптоми, а також патоморфологічні зміни та локалізація. Традиційно для називання хвороб, симптомів та синдромів використовувалися метафоричні переноси, що призводило до утворення стійких фахових виразів. Наведемо кілька прикладів:

Назви симптомів та станів.

- *Muskatnussleber, Mürtelnier, Hufeisenniere, Sacklung, Sanduhrmagen, Kaskadenmagen, Bajonettfinger, Brillenhematom, Glotzauge;*
- *Büffelnack, Ochsenherz, Tigerherz, Maulwurfhand, Vogelgesicht;*
- *Vollmondgesicht, Puppengesicht, Sphinxgesicht;*
- *Erdbeerzunge, Himbeerzunge, Safranleber.*

Назви хвороб та синдромів.

- *Gelbfieber, Blausucht;*
- *Marmortknochenkrankheit, Gürtelrose, Sichelzellen;*
- *Katzenauge, Hundskrankheit;*
- *Krokodilstränensyndrom, Münchhausen-Syndrom*

Досліджуючи роль німецькомовних метафор у сучасній медичній термінології, ми пропонуємо таку класифікацію німецьких “метафоризованих термінів”:

- предметні;
- зоологічні;
- за фарбами;
- антропологічні;
- ботанічні;
- морфологічні / літературні.

Назви хвороб у німецькомовній медичній термінології відрізняються тим, що мотивацією їх називання служать описи

основних симптомів захворювань. Така мотивація може бути не досить чіткою, але її майже завжди можна встановити:

- *Scharlach* - мотив: характерне червоне забарвлення екзантем, від лат. “червона фарба”.-
- *Gelbfieber* - мотив: забарвлення шкіри під час захворювання.
- *Schlafkrankheit* - мотив: непереборна потреба у сні.

Ще один тип мотивації при інфекційних захворюваннях – за шляхом зараження. Якщо існує шляхів передачі інфекції, вибирається основний, найбільш характерний:

- *Rattenbisskrankheit* - мотив: передача через укуси інфікованої тварини (щура, а також миші, кішки, собаки).
- *Katzenkratzkrankheit* - мотив: передача через котячі подряпини (але інфекція може також передаватися після подряпання колючками).

Терміни з метафоричними назвами часто містять у собі прикметники, що служать для більш “яскравого” пояснення сутності терміна:

- у рентгенологічній термінології зустрічаються “*tanzende Hili*”, “*verbackene Lymphoknoten*”;
- у діагностиці щитовидної залози розрізняють “*kalte*”, “*warme*”, “*heisse*” *Knoten*;
- у характеристиці функціональних розладів користуються термінами “*stumme Niere*”, “*klinisch stumme Leber*”.

Фахові вирази, котрі несуть на собі метафоричне забарвлення, вважаються серед медиків неточними та неконкретними. Так, діагнози даного типу фахівці називають “хибними”, “незручними”, “псевдодіагнозами” [4, с.107]. Вони піддаються критиці як з боку лікарів, так і з боку термінологів: “Такі терміни повинні бути вилучені з повсякденного обігу” [5, с.26]. З іншого боку, багато даних конструкцій виникли в процесі спілкування в системі “лікар - пацієнт”. Вони допомагають лікарю більш точно описово визначити, на що скаржитися хворий: “*Spinnenfinger*”, “*Mopsform*”,

"Golfballknoten". На основі наших досліджень ми можемо зробити висновок, що на даний час відмовитись від медичних термінів із метафоричним значенням не дозволяє ні звичка фахівців до їхнього вживання, ані відносно їх "зручність" у процесі роботи лікарів із пацієнтами.

Проведене порівняльне дослідження структурно-семантичних особливостей термінології медицини дає нам змогу стверджувати, що:

1. Структурні моделі німецьких, латинських та українських медичних термінів суттєво різняться між собою. Це пов'язано з лексико-граматичними особливостями кожної з мов.
2. Відповідність між структурними моделями німецьких та латинських термінів є абсолютною, вона повністю підпорядкована загальним правилам запозичення лексики з давніх мов.
3. Терміни-епоніми мають, як правило, дві чи більше основ і стали структурою: базове слово + власна назва.
4. Побудова структурно-семантичних моделей дала нам змогу твердити, що медична термінологія німецької мови має номінативний, предметний характер.
5. Найбільш поширені семантичні моделі мають найвищі ступені вмотивованості.
6. Вмотивованість терміна перебуває в прямій залежності від його внутрішньої форми та значення: чим більше внутрішня форма лексичної одиниці відповідає її значенню, тим краще вона вмотивована.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения. – Киев: Наук. думка, 1989. – 104 с.
2. Лейчик В.М. Новое в советской науке о терминах // ВЯ. - 1983. - № 5. – с. 118-127.
3. Лобанова Л.П. Рождественский Ю.В. Структурно-

семантический сопоставительный анализ общенаучной лексики // Отраслевая терминология. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1988. – с.49-58.

4. Wiese I. Fachsprache der Medizin. Eine linguistische Analyse. - Leipzig, 1984. – 144 S.
5. Weiser J. Ergebnisse und Übereinstimmung fachsprachlicher Forschung. - Leipzig, 1987. - 84 S.

ZUSAMMENFASSUNG

Iryna Hnatyschena DIE MOTIVIERUNG TERMINOLOGISCH- LEXIKALISCHER EINHEITEN UND IHRE TYPEN

Im Artikel werden Motivierungsaspekte der deutschsprachigen Terminologie der Medizin untersucht. Es wird eine Analyse der strukturell-semantischen Parameter des medizinischen Fachwortes mit Hilfe semantischer Modelle durchgeführt. Es wird auch die Motivierung der metaphorischen Bezeichnungübertragung in der Fachsprache der Medizin analysiert.

Олександр Кравченко
(Івано-Франківськ)

РЕФЕРЕНЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Зацікавлення мовознавців у сучасній суспільній термінології зумовлене низкою обставин, що мають мовний і позамовний характер. Зрушення в суспільному житті відображаються у відповідній терміносистемі, спричинюючи зміни лексичного й семантичного порядку. Поряд з появою нових термінологічних одиниць у цій лексиці мають місце такі явища, як деактуалізація лексичних одиниць або значень, що відображають суспільні реалії, а також деідеологізація, деполітизація і політизація семантики, [3, с. 33]. Цікавим та актуальним об'єктом лінгвістичного дослідження є економічна термінологія, яка входить до складу суспільної термінології. Це зумовлено тим, що сфера економічних знань відзначається